

Eski Türklerde Şehir Yönetimi

City Administration in Ancient Turks

Musa Eken

Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler
Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü, Sakarya, Türkiye
eken@sakarya.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 11.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 18.12.2024
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
31.12.2024

Öz: Çalışmanın amacı, Eski Türklerde şehir yönetiminin ve şehir hizmetlerinin yürütülmesinin nasıl olduğunu anlamaktır. Eski Türklerde şehirleşme ve şehirlerin yapı düzeninden kısaca bahsettikten sonra şehir yönetimi üzerinde durulmaktadır. Şehirleşme ve şehir yönetimine ilişkin bilgiler ikincil kaynaklardan derlenmiştir. Kaynaklardaki bilgilerden hareketle şehir yönetimi hakkında genellemeler oluşturulmaktadır. Bununla birlikte şehir yönetimine yönelik çok fazla bilgiye ulaşılabildiğini söylemek mümkün değildir. Oldukça sınırlı bilgilerden çıkarım yapılmaya çalışılmaktadır. Buna göre Eski Türklerde şehirler bazı durumlarda yerel beyler bazı durumlarda merkezden atanan beyler tarafından yönetilmiştir. Her iki durumda da merkezi otoriteye bağımlılık esastır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkler, Şehir Yönetimi, Merkezi Otorite

Abstract: This study aims to understand how city administration and the provision of urban services were carried out among the Ancient Turks. After briefly discussing urbanization and the structural organization of cities in Ancient Turkic societies, the focus shifts to city governance. The information on urbanization and city administration has been compiled from secondary sources. Based on the data gathered from these sources, generalizations are made regarding city governance. However, it is not possible to claim that extensive information is available on the subject of city administration. Inferences are drawn from quite limited data. According to these findings, cities in Ancient Turkic societies were governed either by local lords or by lords appointed by the central authority, depending on the circumstances. In both cases, loyalty to the central authority was fundamental.

Keywords: Ancient Turks, City Administration, Central Authority

Extended Abstract

The purpose of this study is to understand how urban administration and the provision of municipal services were carried out among the ancient Turks. It is well known that the ancient Turks had a nomadic lifestyle. This way of life required them to reside in different areas during the summer and winter months. The steppes of the Turkestan region provided a suitable environment for both livestock farming as a means of livelihood and nomadism as a way of life. However, it is also evident that they established cities or settled in existing ones. New cities were generally established for military, commercial, or capital purposes.

For many years, the information in Chinese archival documents, which stated that the Turks were not sedentary, was accepted as accurate. However, archaeological evidence suggests that the first cities of the Turks were established during the time of the Asian Huns. Written records and archaeological findings from the Göktürks and later the Uyghur periods also provide evidence of the existence of cities.

Despite the abundance of information about the names and structures of these cities, data on their governance and the execution of urban services is limited. According to the information available, city-states existed in the Turkestan region up until the 10th century. However, these city-states were not independent entities like the city-states of Ancient Greece. They were generally subordinate to a stronger authority. This subordination involved not only the payment of taxes and the provision of soldiers but also the recognition of sovereignty. In the administration of the city and its surrounding

Cite as (APA 7): Eken, M. (2024). Eski Türklerde şehir yönetimi. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 7(2), 149-159.

areas, the authority of the local lord was generally acknowledged. However, in some cases, officials appointed by the central authority could replace the local lords. The general practice in this regard was to appoint a representative of the central authority to oversee and monitor the local lords. This official did not interfere in the city's administration but effectively kept the local city lord under supervision.

1. Giriş

Müslüman olmadan önce Türkistan ve civarında yaşayan, ortak bazı kültür ve yaşam biçimine sahip halklar “Eski Türkler” olarak tanımlanmaktadır. Eski Türklerin göçebe yaşam biçimine sahip oldukları genel olarak kabul edilmektedir. Bu kabul, Türklerden şehirlerde yaşayanların olmadığı veya şehir kurmadıkları anlamına gelmemektedir. Nitekim Eski Türklerin şehirlerine ilişkin geniş bir literatür bulunmaktadır (Yıldırım, 2013a; Sümer, 1984; Cezar 1977; Esin, 1968; Ögel, 2000). Söz konusu literatürde yer alan bilgilerin temel kaynağı Çin belgeleri, Türk yazıtları, kazılardan elde edilen veriler ile elçi ve seyyahların aktarımlarıdır. Bu bilgi kaynakları, şehirlerin genel özelliği, ekonomik durumu, gelir kaynakları, birbirlerine olan uzaklıkları, dini inançları, dilleri, tabi olduğu hükümdar gibi hususlarda bilgiler içermektedir.

Dolayısıyla Eski Türk şehirlerinin birçok yönüyle ilgili bilgi edinmek mümkündür. Bununla birlikte Eski Türklerin şehirlerini nasıl yönettikleri ve şehir hizmetlerini yürütme yöntemlerinin ne olduğu sorularına doyurucu cevaplar bulma konusunda sınırlılıklar karşımıza çıkmaktadır. Türkçe kaynaklar arasında Bahaeddin Ögel'in eserlerinde (*Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Kültür Tarihine Giriş*) bazı açıklamalar yer almaktadır. Eserdeki bilgiler daha çok şehir yöneticisinin belirlenmesi usulüne ve merkezi otorite ile yerel bey arasındaki statüye ilişkindir. Şehir hizmetlerine ve alt düzey görevlilerine yönelik bilgi yoktur.

Buradan hareketle makalenin amacının, Eski Türklerde şehir yönetimine ilişkin bilgileri taramak olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Söz konusu tarama sürecinde Eski Türklerde şehirleşme ve şehir yapılarına da kısaca değinilmiş olacaktır. Bunu yaparken ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır. Söz konusu kaynaklar, Eski Türkler ve şehirleri hakkında yapılmış çalışmalardan, seyahatnameler ve coğrafyayı anlatan eserlerden oluşmaktadır.

Makalenin hedefi ise Eski Türklerde şehir yönetimi konusunun gündeme alınmasıdır. Böylece Türk Dünyası şehirlerinin yönetiminin geçmişten günümüze gelişimini izleyebilmek mümkün olabilecektir. Özellikle birincil kaynaklara ulaşabilen araştırmacıların çalışmalarının bir bölümünü bu alana tahsis etmeleri literatüre önemli katkılar sağlayabilecektir.

2. Eski Türklerde Yaşam Biçimi

Türkistan'ın¹ coğrafi özelliği genel olarak bozkırdır. Çöl, orman, göl ve akarsular da bozkıra farklı nitelikler katan unsurlardır. Bozkır, göçebe kültürüne ortam hazırlayan bir yapıdır. Bu yönüyle Eski Türklerin göçebe yaşam biçimini tercih etmeleri bir anlamda coğrafyanın zorunluluğudur. Söz konusu yaşam biçimi sürekli göç halinde olmayı gerektirmektedir. Olağan göç yaz ve kış mevsimine göre gerçekleşmektedir. Bunun yanında düşman saldırısı, kuraklık gibi bazı olumsuzluklar halinde olağanüstü göçler de olabilmekteydi.

Yaz ve kış mevsimlerine göre düzenlenen göçebe yaşamı, bir anlamda “konargöçerlik”tir. Sürekli göç olmaması, yaz ve kış gidilecek yerin önceden belirlenmiş olması konargöçer ifadesine daha uygun düşmektedir. Hatta konargöçer tanımlamasını güçlendiren bir olgu da yaz ve kış sürekli aynı yayla ve

¹ Türk yurdu demektir. Orta Asya'nın büyük kısmını kapsar. Bu çerçevede Türkistan, İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dahil Pamir ve Hindukuş-Karanlık dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang (Dunhuang-Kansu) bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga Irmağı'nın Hazar Denizi'ne ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alana verilen addır (Taşağıl, 2012, s. 556).

kışlaklara gidilmesidir. Belirtilen gerekçelerle Eski Türkler için “göçebe” yerine “konargöçer” yaşam biçimi demek daha uygun düşmektedir.

Konargöçer yaşam biçimi medenileşme aşamalarında yerleşik düzenin öncesi ve daha az medeni olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama, yerleşik yaşamın konargöçerlikten daha üstün olduğu anlayışına dayanmaktadır. Buna göre, konargöçerlerin sürekli göçlerden ve yolculuklardan bıktığı ve yerleşmek için çabaladığı varsayılmaktadır (Scot, 2023, s. 23; Baykara, 2002, s. 423). Oysa konargöçerliğin yerleşik yaşam biçiminin bir önceki aşaması olduğu iddiası her zaman doğru olmamıştır. Konargöçerlik ile yerleşikliğin birlikte yaşandığı geniş zaman dilimleri söz konusudur. Yani göçebelik bitmeden yılın belirli dönemlerinde kısmi yerleşiklik haline geçilmiştir. Ayrıca konargöçerlerin daha az medeni oldukları iddiasını ispatlamak için yeterli delil yoktur. Her yaşam biçimi kendi medeniyetini oluşturmaktadır.

Öte yandan konargöçerlik bazı avantajlarından dolayı tercih edilmektedir. Söz konusu avantajlı yönü bu yaşam biçiminin binlerce yıl sürmesinin temel dayanağını oluşturmaktadır. En önemli avantajı coğrafyaya uygun geçim imkânı yaratmasıdır. Türkistan bozkırları yerleşik tarımdan ziyade konargöçer hayvancılık için uygundur (Taşağıl, 2015, s. 32; Diamond, 2018, s. xvii). Diğer avantaj ise savaş veya saldırı durumunda ortaya çıkmaktadır. Saldırı anında savunulacak ev, ekilmiş arazi, tahıl deposu gibi sabit değerler, düşman karşısında yerleşikleri güç durumda bırakmaktadır. Oysa göçebe için düşman gelmeden bulunduğu alanı terk etmek mümkün olmaktadır. Çadırı sökmek ve taşınabilir hale getirmek kısa süre içinde gerçekleşebilmektedir. Hatta çadırlar bozulmadan arabalarla taşınabilmektedir. Ayrıca yerleşiklerin vergi vermek, asker beslemek gibi yükümlülükleri bulunmaktadır. Göçebelerin vergi gibi yükümlülükleri yoktur ve kendileri de savaşçı askerdir. Dolayısıyla konargöçer yaşam biçimi coğrafi koşulların yanında askeri/siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan da tercih edilmektedir.

Eski Türklerle ilişkin kayıtlarda konargöçer yaşam biçiminin askeri ve siyasi amaçlarla da tercih edildiği görülmektedir. Bu bilgilere göre Eski Türklerde yerleşik düzene geçişle birlikte askerî üstünlüğün yitirileceği endişesi hâkim olmuştur. Örneğin Hunlar, Çinlilerde gözlemledikleri şehir yaşamına mesafeli durmuşlardır. Kendilerine şehir kurmayı, gıda muhafazası için sabit kuyular açmayı öneren Çin Generali Wei Lüeh'e temkinli yaklaşmışlardır. Çünkü yerleşik durumda Çin'le yaşanan mücadeleyi hızla kaybedeceklerini göz önünde bulundurmuşlardır (Çandarlı Şahin, 2023, s. 308). Benzer bir bilgi İkinci Göktürk Devleti'nin veziri Tonyukuk için de ifade edilmektedir. Göktürk Kağanı Bilge, şehirler kurmayı ve yerleşik hayata geçmeyi istemiştir. Vezir Tonyukuk ise *“biz Çinlilerin yüzde biri kadarız. Şehir kurup oturursak orada düşman bizi yok eder. Halbuki eski hayatımızı devam ettirirsek zayıf olunca çekilir, güçlü olunca ilerleriz”* diyerek şehir kurmaya karşı çıkmıştır (Ögel, 2000, s. 177; Taşağıl, 2018, s. 369; Deniz, 2008, s. 111).

Her ne kadar Eski Türklerin şehir kurmayı istemediklerine yönelik bilgiler olsa da şehir kurdukları ve içlerinden bazılarının yerleşik hayata geçtikleri bilinmektedir.

3. Eski Türklerde Şehirleşme

Eski Türklerin bir kısmının yerleşik hayat sürdürdüklerine ilişkin ilk bilgiler Hunlara (MÖ 220-MS 91) aittir (Ögel, 2000, s. 96; Baykara, 2022, s. 38). Sibiryâ bölgesinde bulunan kalıntılardan Hun şehirlerinin varlığı görülmektedir (Baykuzu, 2009, s. 111). Ayrıca söz konusu kazılarda Hunların hububat depolarının ve su kanallarının varlığının tespiti (Baykara, 1975, s. 83; Cezar, 1977, s. 10) de yerleşik yaşamın başka delillerini oluşturmaktadır. Nitekim Çinli tarihçi Shi Gu, Çin'e göre kuzeyde olan Hun bölgesinde soğukların erken başlamasına ve toprakların tahıl ekimine uygun olmamasına rağmen Hunların tahıl ektiklerini belirtmektedir (Kalkan, 2012, s. 2). Bu tarihi bilgi kazılarla elde edilen verileri doğrularken Eski Türklerin milattan öncesinden itibaren yerleşik hayatla tanıştıkları ve tarımsal faaliyetlerde bulunduklarını göstermektedir. Öcal (1983, s. 109, 112) Hunlara ait Noin-ula ve Gan-su

isimli iki önemli şehri örnek vermektedir. Bunların dışında halkı Türk olan ve Hunlara bağlı şehir devletlerinin de olduğunu belirtmektedir.

Göktürk Devletleri (552-744) dönemine bakıldığında konargöçerlik temel hayat düzeni olmaya devam etmektedir. Ancak bunun yanında yerleşik toplulukların olduğu ve tarımsal faaliyetlerin de yapıldığı bilinmektedir. Göktürklerin belirli bölgelerde yerleşik hayata geçtiklerinin en önemli kanıtlarından biri, Göktürk Devleti'nin Çin'den tarım aletleri ve tohumluk darı istemesidir. Ayrıca bu döneme ait sulama sistemlerinin varlığının tespiti ve toprağı işlemeye yarayan araç gereç buluntuları, yerleşik hayatın göstergeleri kabul edilmektedir. Yine el sanatlarının, demircilik ve kuyumculuk faaliyetlerinin yürütüldüğüne ilişkin bilgiler ile ticaretin varlığını gösteren deliller basit bir yerleşimden öte şehir düzenini ifade etmektedir (Cezar, 1977, s. 10; Taşağıl, 2018, s. 348).

Bazı kaynaklar Göktürklerin şehir düzeni kurmasını daha geç bir tarihle ilişkilendirmektedir. Buna göre Göktürklerde şehir yaşamı, 734 yılında Bilge Kağan'ın ölümü sonrasında çıkan kargaşalıkların devamında başlamaktadır. Kargaşalıklarla birlikte İkinci Göktürk Devleti dağılmış ve Hakan ailesi Çin Sarayı'na sığınmıştır. Bu süreç, Göktürkler için şehir hayatına geçişi ifade etmektedir (Von Gabain, 1944, s. 689). Türkolog Von Gabain'in bu iddiası yukarıda verilen ve Çin kayıtlarına dayanan "tohumluk darı talebi" ve diğer bilgiler ile çelişmektedir. Tohumluk darı talebi, yapılan savaş sonrasında galip olan Göktürklerin Çin'den isteğidir. Söz konusu savaş sonrası yapılan anlaşmada yer alan tohumluk darı talebi, İkinci Göktürk Devleti'nin yıkılmadan önce ve güçlü olduğu zamanlarda olmuştur. Bu durumda Göktürklerin şehirle tanışmaları Hakan ailesinin Çin'e sığınmasından çok önce gerçekleşmiş olmaktadır. Nitekim Issık Göl civarında ve Tanrı Dağları eteklerinde yapılan arkeolojik keşiflerde Göktürkler zamanına ait ve Türklerin yaşadığı görülen yerleşim yerleri (Barshan, Çargelen, Çumgal, Atbaş gibi) tespit edilmiştir (Öcal, 1983, ss. 113-114).

Öte yandan Göktürkler döneminde Türk şehirlerinin varlığı Çinli rahip ve seyyahlar tarafından da belirtilmektedir. Nitekim 7. yüzyılda yaşayan Çinli keşiş Hsüan Tsang (602-664) Seyahatnamesi'nde Türk bölgelerinde bir kısmı bugün de varlığını sürdüren 63 şehirden (Aksu, Buhara, Fergana, Semerkand Taşkent, Tirmiz gibi) bahsetmektedir. Ayrıca Türk şehirlerinin geniş araziler üzerine kurulu olduklarını da eklemektedir (Ergüven, 2011, Ek 2). Bir başka eserde 55 yerleşim yeri (Beşbalık, Sayram, Semerkant, Talas, Taşkent, Yengibalık gibi) sayılmaktadır (Alyılmaz, 2002, s. 304). Belirtilen şehirlerin hepsinde Türklerin nüfus çoğunluğuna sahip olduğunu söylemek zordur. Ancak bu şehirler Türklerin egemenliğinde bulunan yerler kabul edilmelidir. Bununla birlikte bazılarında Türkler bulunurken bazılarında da hiç bulunmayabilir. Hatta sayılan şehirlerin bir kısmının kale şehir nitelikli bir kısmının da daimî yerleşim alanı olduğu söylenebilir. Kale şehirler egemen güç olan Türkler tarafından kurulmakta ve askeri nüfusu barındırmaktadır. Daimî yerleşim olan şehirlerin ise Türkler tarafından kurulması da mümkün iken genellikle var olan şehirlere katılma (Baykara, 2002, s. 432) veya egemenlik kurarak yerleşme söz konusudur.

Eski Türklerin şehir kurmaları ve yerleşik hayata geçmeleri konusunda somut bilgiler Uygurlara (745-847) aittir. Hatta Türklerde ilk şehirlerin Uygurlar tarafından kurulduğu da belirtilmektedir. Nitekim 757 yılında Uygur Hakanı İl İtmiş Bilge Kağan, Ordubalık şehrini kurmuştur. Bu yönüyle Türklerde ilk şehir kuran hakan olarak anlatılmaktadır (Sümer, 1984, s. 33). Von Gabain'e göre, "*Uygur asilzadelerinin nesillerden beri devam edegelmekte olan Çinli kadınlarla evlenmeleri geleneği, kuzeyde çadır hayatı yaşayan ahalisini, şehir hayatına alıştırmıştır. Hatta şehirleşme moda halini almıştır*" (1944, s. 692). Nitekim Çinli rahip ve seyyahların o döneme ilişkin verdiği bilgilerden Türk boyları arasında şehircilik faaliyetlerinin hemen hemen her bölgeye yayıldığı ve yeni bir şehirli Türk nüfusun oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Karluklar, Batı Türkistan bölgesinde şehirleşme konusunda önemli rol oynamışlardır (Sümer, 1984, s. 79; Çınar, 2016, s. 48).

Bu noktada Eski Türklerin yaşam tarzını konargöçerlik ve yerleşiklik biçiminde net olarak bölümlendirmek ya da konargöçerlikten sonra yerleşikliğe geçildiğini ifade etmek, gerçeği tam olarak

yansıtmamaktır. Zira bu süreçler bir arada ve iç içe yaşanmaktadır (Çandarlı Şahin, 2023, s. 308; Ögel, 2000). Elimizdeki bilgilere göre Eski Türklerin önemli bir bölümü konargöçerdir. Aralarından az bir bölümü yerleşik düzene geçmişlerdir (Alyılmaz, 2002, s. 306). Hatta yerleşik düzene geçenler için sabit bir yerde oturan, savaşa gitmeyen, tembel gibi anlamlar yüklenen “yatuk” kelimesi kullanılmaktadır (Ögel, 2000, s. 16). Konargöçerliğin ve yerleşikliğin bir arada yaşandığını gösteren bir başka kaynak ise El Kazvini’dir. 13. yüzyılda yaşayan El Kazvini Türkistan bölgesini anlatırken “*Türkistan halkının çoğu çadırlarda oturur. Aralarında köylerde yaşayanlar da vardır*” diyerek Türklerin konargöçer yaşam biçimini sürdürdüklerini ifade etmektedir (Şeşen, 2020, s. 145).

Konargöçer yaşam biçiminin getirdiği avantajları Türklerin önemli bir bölümü sürdürmekle birlikte bir kısmının yerleşik hayatı tercih etmesinin farklı nedenleri söz konusu olmaktadır. Bu nedenler arasında ekonomik gerekçeler öne çıkmaktadır. Yerleşik hayat konargöçerliğe göre daha az zahmetli ve yorucu bir düzen olarak tanımlanmaktadır. Konargöçerliğin temel geçim kaynağı olan hayvancılığın taşıdığı salgın hastalık, yabani hayvanların saldırısı ve verimli otlak bulma zorunluluğu gibi olumsuzluklar yerleşik hayatta gündem teşkil etmemektedir. Ayrıca nüfusun artması, gıda, silah ve benzeri ihtiyaçları da artırmaktadır. Tahıl ve silah ihtiyacının karşılanmasında ya ticaret ya da yerleşik hayata geçerek doğrudan üretme yolu tercih edilmektedir.

Yerleşik hayata geçişi etkileyen ekonomik faktörler arasında ticareti de saymak mümkündür. Konargöçer Türklerin yerleşiklerle ticaret yaptıkları bilinmektedir. Hayvansal ürünler ve bunlardan imal edilen malzemeler vererek karşılığında tahıl, silah, kumaş gibi ürünler temin etmektedirler. Ticari faaliyetlerini geliştiren Türklerin şehirlere yerleşmeleri zorunlu bir hal almaktadır. Çünkü ticari malların depolanması ve her zaman satışa hazır tutulması yerleşik bir hayatı ve özellikle ticari faaliyetlerin gerçekleştiği pazarı gerektirmektedir (Von Gabain, 1944, s. 692). Bu ise ancak şehirlerde mümkün olmaktadır.

Yerleşik düzene geçmenin bir diğer nedeni ise askeri güvenliktir. Belli bir bölgeyi egemenliği altına alanlar, güvenliği ve savunmayı sağlamak açısından kale yerleşimleri kurarlar. Bu yerler başlangıçta askeri amaçlı olmakla birlikte zamanla sivil yerleşime açılabilir. Özellikle güvenli alan olması nedeniyle kalelerin etrafında sivil halkın yerleşme eğilimi bulunmaktadır. Bu da zamanla askeri amaçlı kurulan kale şehrin daimî yerleşim yerine dönüşmesine yol açmaktadır.

Yerleşik düzene geçişin bir başka nedeni de etkili yönetim sistemi kurma ihtiyacıdır. Konargöçer yöneticiler egemenlik alanlarına dâhil ettikleri şehirleri daha iyi yönetebilmek ve kontrol edebilmek açısından şehirlere yerleşmek zorunda kalabilmektedirler. Bir Çin atasözü bu duruma işaret etmektedir: “*Bir krallığı at sırtında fethedebilirsin ama onu yönetmek için inmek zorundasın*” (Scott, 2023, s. 217). Dolayısıyla Türk yöneticilerin hakimiyet kurdukları bölgeleri etkili bir şekilde yönetmek için var olan şehirlere yerleştikleri veya yeni şehirler kurdukları belirtilebilir. Ayrıca yerleşik halkın kontrolü ve yönetimi daha kolay olacağından, devlet yöneticilerinin yerleşik düzene geçmeyi teşvik etmiş olması da gerekmektedir. Çünkü devlet büyüdükçe yönetim kademesinde çalışanların ve askerin sayısı artmaktadır. Devletin merkezi otoritesinin ihtiyaç duyduğu kontrol ve bilgi akışının sağlanabilmesi sabit yerlerin varlığına ihtiyaç hissettirmektedir. Özellikle vergi ve askeri yükümlülükler açısından yerleşik halkın kontrolü daha kolay olmaktadır.

Eski Türklerde konargöçerlik egemen yaşam biçimi olarak varlığını sürdürmekle birlikte yerleşiklik ile bir arada yaşanmıştır. Hatta bazen yerleşik hayattan tekrar konargöçerliğe dönüşler de söz konusudur. Doğal afet ve iklim gibi etkenler dışında örneğin şehirlerin başka topluluklar veya devletler tarafından ele geçirilmesi durumunda mevcut halkın bir kısmı şehri terk ederek konargöçerliğe dönmüştür. Şehir yönetiminin vergi ve diğer yükümlülükleri karşısında zorlananların tekrar konargöçerliği tercih etmesi de söz konusu olmuştur.

4. Eski Türklerde Şehir Yapıları

Türkistan şehirlerinin yerleşim yapısına gelince bu konudaki temel bilgiler arkeolojik kazılardan elde edilmektedir. Söz konusu verilere göre Türkistan şehirleri genelde kare veya dikdörtgen planlı yerleşimlerdir. Dıştan şehrin içine dört yönden ilerleyen yollar şehrin merkezinde kesişir (Yıldırım, 2013a, s. 87). Şehir merkezinde genellikle saray ve yönetim binaları yer alırken halka ait konut ve diğer binalar dışa doğru yayılmaktadır.

Bu çerçevede genel olarak Türkistan şehirleri üç kısma ayrılmaktadır: “İç kale”, “iç ve dış şehir” ile “bağlı şehir”. İç kalede hakan ve devlet idaresinde görevli beyler yaşamaktadır. İç ve dış şehir, aristokratların, din adamlarının, memurların, zanaat erbabının, tüccarların ve genel olarak kent sakinlerinin yaşadığı bölüm olarak bilinmektedir. Bağlı şehir ise tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin görüldüğü kısmı oluşturmaktadır. Tüm bu bölümler Türkçe “orduğ”, “balık” ve “kıy” biçiminde adlandırılmaktadır (Çandarlı Şahin, 2023, s. 311; Yıldırım, 2013a, s. 88; Baykara, 1975, s. 81 vd.). Daha sonraları şehirlerdeki bu yapılanma Arapça ve Farsça kelimelerle “kale”, “şehristan” ve “rabat” şeklinde de ifade edilmektedir.

İlk zamanlarda hakan ve çevresindeki devlet adamlarının yaşadığı yapılarda ahşap ve tuğla kullanılırken sıradan halkın yaşadığı bölümde (balık ve kıyı) çadır kullanımı uzun süre devam etmiştir (Çandarlı Şahin, 2023, s. 313; Cezar, 1977, s. 48). Çadırdan başka sıradan halkın kullandığı yapıların imalatında genellikle toprak ve saman karışımıyla elde edilen çamurun kurutulmuş hali olan kerpiç kullanılmıştır. Bazı bölgelerde ağaç kullanıldığı da görülmüştür (Cezar, 1977). Yapılarda kullanılan malzeme iklime ve bolca bulunma oranına göre değişmekteydi. Yani kurak ve ormanın az olduğu yerlerde kerpiç tercih edilirken, yağışlı ve ormanlık bölgelerde ağaç kullanılmaktaydı.

Kazılarda elde edilen verilere göre MS 4. yüzyıldan itibaren şehirlerin etraflarının duvarlarla çevrildiği görülmektedir. Şehir duvarları da ahşap ve kerpiç gibi malzemelerle yapılmıştır. Şehri çevreleyen duvarlar genellikle kare ve dikdörtgen şeklindedir. Az da olsa daire şeklinde duvarlara da rastlanmıştır. Duvarların üstünde muhtelif mesafelerle “kargu” denilen gözetleme kuleleri yapılmıştır (Yıldırım, 2018). Bu da şehir duvarlarının (surların) savunma amaçlı yapıldığını göstermektedir. Savunma amacına hizmet etmesi için duvarların yanına hendekler kazılmış ve ırmak, dağ gibi doğal unsurlardan da yararlanılmıştır.

Türkler Maverâünnehir ve daha Batı bölgelere geldikçe bölgedeki mevcut şehir yapılarına uyum sağlamaya başlamışlardır. Hem İslamiyet’in etkisi hem de bölgenin özellikleri gereği, şehrin merkezi Cuma camisi olmuştur (Cezar, 1977, s. 93). Daha önceleri şehirlerin dış kapısında kurulan pazarlar, cami etrafında yani şehir merkezinde kurulmaya başlanmıştır.

5. Eski Türklerde Şehir Yönetimi

Yukarıda da ifade edildiği gibi Eski Türklerin bir bölümü şehirlidir. Türkistan bölgesinde irili ufaklı birçok yerleşim yeri bulunmaktadır ve bunların önemli bir kısmında Türk toplulukları da yer almaktadır. Söz konusu şehirler devlet idaresinin daha küçük hali olarak görülmekte ve şehrin başında bir yönetici bulunmaktadır. Çinli keşiş Hsüan Tsang Türk şehirlerinin şehir beyleri tarafından idare edildiklerini söylemektedir. Seyahatnamesinin bir başka yerinde ise “*bu yerleşim yerlerinin her birinde bir kabile reisi bulunur. Yerleşim yerleri birbiriyle irtibatlı olmakla birlikte birbirinin emrinde değildir. Ancak hepsi Göktürklerin boyunduruğunda ve onlara bağlıdır*” demektedir (Ergüven, 2011, s. 25, 41). Öte yandan Çin arşiv kayıtlarında MS 94 yılında gerçekleşen bir olayı anlatan şu ifade “... *Yen-ch’i (Karaşar) ordusunu yendi. Artık Doğu Türkistan’da elliden fazla ülkenin tamamı rehineler gönderip Çin’e bağlılık bildirdi...*”, o dönemde şehir devletlerinin veya bölgesel devletlerin varlığını göstermektedir (Yıldırım, 2013b, s. 42). Benzer bir bilgi ise MS 627 yılı Çin kayıtlarında yer almaktadır. Buna göre Çin’i ziyarete gelen Hun Hakanı yanında kendisine bağlı Türkistan şehirlerinin beylerini de getirmiştir (Ögel, 2000, s. 163). Bu şehirlerin bağlılığı üzerinden bir güç gösterisi olabilir. Ancak konumuz açısından önemli nokta, şehirlerin ya da bölgesel devletlerin yerel bir hanedan beyi tarafından yönetilmesidir.

Türkistan bölgesindeki şehir devletlerinin yapısı Antik Yunan şehir devletleri gibi olmayabilir. Merkezi otoritenin zayıflaması veya başka bir güç tarafından yenilmesi sonucunda ya bağımsız olmayı istemiş ya da yeni bir otoriteye bağlı olma zorunda kalmış olabilirler. Muhtemelen bu devletlerin her biri kendi içinde serbest ama merkezi bir otoriteye de bağlı bir yönetim yapısına sahiptiler. Başka bir ifadeyle şehir ve bölge yönetimleri, merkezi otoritenin vassalı durumundaydılar. O dönemin koşullarında ve yönetim kültürü çerçevesinde bağımsız kalma ihtimali düşük görünmektedir. Hatta içlerinden güçlü olan diğerleri üzerinde egemenlik kurabiliyor ya da şehir devletlerinin gönüllü olarak büyük devletin himayesi altına girmesi istekleri de gündeme gelebiliyordu (Kerimova, 2002, s. 1143, 1148).

Nitekim Doğu Türkistan şehir devletlerinde egemenlik kuran Hunların, asayişini sağlamak için polis görevlileri tayin ettikleri belirtilmektedir. Bu görevliler hem asayişini sağlıyor hem de vergi tahsili yapıyorlardı (Kerimova, 2002, s. 1144). Ayrıca bazı şehir yöneticileri “Yabgu” unvanı ile anılıyordu (Ögel, 2000, s. 152). Benzer şekilde Göktürk Devleti’nde kullanılan unvanlar üzerinden baktığımızda yerel hükümdar veya beylere “İlteber” denilmiştir. İlteber’in üstünde merkezden görevlendirilen “Yabgu” bulunmakta ve temel görevi ilteberleri kontrol etmektir. Ayrıca bu devletçiklerde veya şehir devletlerinde hakan adına görev yapan “Tudun” unvanlı görevliler de vardı. Tudun, İlteber yanında, bu bölgeleri idarî yönden kontrol ve vergi denetimi için tayin edilmiştir (Ögel, 2001, s. 151; Odabaşı, 2019, s. 183, 186). Bununla birlikte “Tudun” unvanı köy veya oba gibi en küçük topluluğun beyi, “Yabgu” unvanı ise köylerin veya obaların üstünde yani Tudunların üstünde bir makam olarak tanımlanmaktadır. Yabgunun üstünde de Hakan yer almaktadır (Ünal, 1974, s. 178).

Uygurların ise şehir yöneticisine “Balık Bağ (Beyi)” unvanını kullandıkları belirtilmektedir (Ahmedova, 2023, s. 729.). Benzer şekilde 10. yüzyılda yazılan Hududül Alem’de Uygur yerleşim yerlerinden “Cimliket” için “*geniş bir köydür ve reisine yabgu veya beygu denir*” ifadesi yer almaktadır (Şeşen, 2020, s. 68). Bey unvanı çok yaygın kullanım alanına sahiptir. Hem boyların reisi hem bazı yönetim kademeleri için tercih edilmektedir. Benzer şekilde Gerdizi, Zeynül Ahbar’ında Çiğiller ve Türgişleri anlattığı kısımda “*Penciket dikhanına külbokâr derler*” şeklinde şehir yöneticisinin unvanını bildirmektedir. Bu kapsamda 11. yüzyılda Türk bölgelerinde şehir yöneticileri için başka bir unvan (Külbokâr) kullanıldığı da görülmektedir (Şeşen, 2020, s. 91). Ancak Külbokâr unvanı, İranî topluluklarla tanıştıktan sonra kullanılmaya başlanmıştır ve Farsçadır. Dolayısıyla Türklere ait bir unvan olarak görülmemektedir.

Mevcut bilgilerden hareketle, Türkistan şehirlerinin her birinin ayrı yöneticisinin olduğu söylenebilir. Bu yöneticinin sahip olduğu otoritenin sınırı değişiklik göstermektedir. Şehir üzerinde merkezi bir devletin egemenliği söz konusu ise şehir yöneticisi sadece idari otorite sahibi olabilmektedir. Eğer şehir bağımsız hareket ediyorsa yöneticinin hem siyasi hem idari otoritesinden söz edilebilmektedir. Ancak büyük ve güçlü topluluk ve devletlerin sürekli küçükler ve zayıflar üzerinde egemenlik kurma çabasında olduğu koşullarda şehirlerin kendi başına bağımsız bir devlet gibi hareket etmesi ihtimali çok düşük görünmektedir. Türkistan bölgesinde şehirler genel olarak ya Türklerin ya da Çinlilerin egemenliğine girmektedir. Egemen olan büyük devletler bu şehirlere kendi prenslerini, valilerini ve vergi memurlarını görevlendirdiği gibi yerel yöneticilerle de çalışmaya devam edebilmektedirler. Merkezi devlet için önemli olan, egemenliğin kabul edilmesi, kaynakların merkeze aktarılması ve vergilerin düzenli bir şekilde ödenmesidir.

Bazı kaynaklarda şehir yöneticilerinin merkezi otorite tarafından mı atandığı yoksa merkezi otoritenin yerel yöneticileri mi görevde tutmaya devam mı ettiği konusu tam olarak anlaşılamamaktadır. Örneğin 10. yüzyılda yazılmış Hududül Alem’de Hoten hükümdarı anlatılırken “*Hoten beyinin bütün nahiyelerinden sorumlu beyleri vardır*” ifadesi yer almaktadır (Şeşen, 2020, s. 66). Bu ifadeden merkezi otoriteyi oluşturan Hoten beyinin kendisine bağlı yerleşimlerde merkezden atadığı görevlileri mi yoksa yerelde var olan ama merkezi otorite tarafından tanınan yöneticileri mi anlamak gerekir? Bu husus açık değildir. Ancak merkezi otoritenin bağlılığından şüphe duyduğu yerel yöneticilerin yerine yenisini

görevlendirmesi, sadakatle hizmet edeceğine inandıklarını yerinde tutması doğal bir yönetici davranışı olarak görülebilir.

Kaynaklarda Toharistan'a ilişkin aktarılanlar merkezi devlet ile şehir yönetimleri arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır. *"Geçilen diğer bölgelere nazaran hükümdarın soyu [birkaç yüzyıldır] yok olmuştur. Birkaç kabile reisi sahip oldukları şeyler dolayısıyla rekabet içindedir ve her biri doğal sınırlara [dağlara ve ırmaklara] güvenerek kendi bağımsızlığını elinde bulundurur. Böyle doğal sınırlar sayesinde yirmi yedi tane bölüme ayrılmışlardır ancak yine de hepsi Göktürklerle bağlıdırlar."* Bu bilgilere göre Göktürklerin egemenlik kurmaları sonucunda Toharistan'da istikrarsızlık hâkim olmuştur. Şehir yöneticiliği konusunda rekabet vardır. Ancak egemen güç Batı Göktürk Devleti'dir. Bazı şehirlere Hakan ailesinden yönetici tayin etmiştir. Nitekim Kunduz şehrinin yöneticisi Batı Göktürk Hakanı'nın oğludur (Ergüven, 2011, s. 138). Bu da bize hükümdar ailesine mensup kişilerden de şehir yönetiminde görevlendirmeler yapılmasının yaygın bir uygulama olduğunu göstermektedir (Şeşen, 2020, s. 100).

Bununla birlikte Hunlar ve Göktürklerde şehirlerin yerel hanedanlarca yönetildiğine ilişkin bilgiler de bulunmaktadır (Ögel, 2000). Yerleşim yerlerinin yönetimine ilişkin bir başka bilgi, yine Çinli keşiş Hsüan Tsang'ın aktarımıdır. Buna göre *"Su-ye Shui'den (Balasagun'dan) batıya doğru geçince birçok ıssız kasaba bulunur ve her birinde bir kabile reisi bulunur; bu kasabalar birbirlerine bağlı değildirler ancak hepsi Göktürklerin boyunduruğunda yaşar"* ifadesi yer almaktadır (Ergüven, 2011, s. 138). Bu bilgiler şehir ve kasabaların yerel yöneticisi olduğunu ve bunların genellikle merkezi bir otoriteye bağlı yaşadıklarını göstermektedir. Bu durumu destekleyecek nitelikte bazı bilgiler Uygur sivil belgelerinde de yer almaktadır. Söz konusu belgeler 9-14. yüzyıllara ve Turfan Uygurlarına aittir (Uzunkaya, 2014, s. 42). Belgelerden Uygurlarda şehirlerin beyi ile valisinin farklı kişiler olduğunu öğreniyoruz. Belgelerde cezaya çarptırılan bir kişinin cezaları kime ödeyeceğinin dökümü yapılmıştır. Bu dökümde şehrin valisi, şehir beyi, şehir danışmanı ayrı ayrı yer almaktadır. Şehir valisine ödenecek ceza şehir beyine ödenecek miktardan daha yüksektir (Uzunkaya, 2014, s. 51). Bu da şehir valisinin muhtemelen merkezi otorite tarafından atanarak göreve geldiğini, şehir beyinden üstün konumda tutulduğunu ve şehir beyini kontrol yetkisine sahip olduğunu göstermektedir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki başkent veya ordu merkezi olan şehirler doğrudan hakan tarafından yönetilmektedir. Yine hakan tarafından kurulan şehirlerin yönetiminde de doğrudan hakan rol almaktadır.

Sivil halkın yerleştiği şehirlerin dışında askeri amaçlarla kurulmuş kale şehirler ve saray kadınları için kurulan hatun şehirleri de bulunmaktadır. Kale şehirlerin yönetiminin, doğal olarak kaledaki en yüksek komutan tarafından yürütüldüğü tahmin edilebilir. Hatun şehirleri ise Hakan ailesindeki kadınların yaşaması veya saklanması için oluşturan yerleşim yerleridir. Bunların da en kıdemli Hatun tarafından yönetildiğini söylemek yanlış olmaz.

Yöneticisi olmayan yerleşim yerlerinden de söz edilmektedir. Bu yerlerin herhangi bir yöneticisi bulunmamaktadır. Bazı hususlarda ve özellikle anlaşmazlıkların çözümü sürecinde devreye giren yaşlılar vardır (Şeşen, 2020, s. 125). Kayıtlarda bu yerler için her ne kadar şehir ifadesi kullanılsa da muhtemelen köy türü küçük yerleşmelerdir. Büyük yerleşmelerin yöneticisi olmadan gündelik hayatlarını sürdürmesi dönemin koşullarında anlamlı görünmemektedir.

Şehirlerde şehir hizmetlerinin yürütülmesi sorumluluğu şehrin yöneticisindedir. Muhtemelen merkezi otorite tarafından atanan yöneticiler değil yerelden belirlenen veya kabul edilen yöneticiler şehir hizmetleriyle görevliydi. Fakat bu yöneticilerin altında yer alan görevliler ve bunların unvanları konusunda bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte şehirlerde güvenlik ve asayişin merkezi yönetime bağlı askerlerce veya şehir sakinleri arasından seçilen askerlerce sağlandığını tahmin edebiliriz. Bunun dışında çarşı ve pazar kontrolü, şehrin temizlik ve düzeninin sağlanması gibi hizmetlerin nasıl yürütüldüğüne ve bu alanda ne tür görevliler olduğuna ilişkin bilgi bulunmamıştır.

6. Sonuç

Eski Türklerin genel yaşam biçimi konargöçer olsa da milattan önceki tarihlerden beri şehirlerde yaşadıkları bilinmektedir. Ancak şehirlerini nasıl yönettiklerine ilişkin bilgiler yeterli değildir. Bu konuda ulaşılan kaynaklardan da yeterli bilgi elde edilememiştir. Şehir beyi ile ilgili nispeten tatmin edici bilgiler olmakla birlikte daha alt düzey görevlilere ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Bölgedeki şehirleri gezen ve onlar hakkında bilgiler aktaran seyyah ve coğrafyacılar en önemli kaynaklar arasındadır. Fakat bunlardan keşiş olanlar daha çok dini yapılardan ve halkın inançlarından söz etmektedir. Tüccar olanlar ise şehirlerin ürettiği en iyi mallardan bahsetmektedir. Coğrafyacılar ise şehirlerin konumu ve birbirine uzaklığı gibi hususları önceliklendirmektedir.

Dolayısıyla kaynakların verdikleri bilgiler ışığında Türkistan şehirlerinin yönetimi beylerin sorumluluğundadır. Şehir beyleri merkezi bir otoriteye bağlı hareket etmektedir. Merkezi otoritenin talep ettiği vergi ve diğer yükümlülükleri temin etmek ve halktan toplamak beyin temel görevidir. Merkezi otoritenin şehir beyleri üzerinde görevlendirdiği vali benzeri görevlileri de vardır. Bunlar şehir beylerinden üstün ve onları kontrol yetkisine sahiptirler.

Buradan hareketle Türkistan bölgesindeki şehirlerin merkezi otoriteye bağlılığından dolayı Batı tarzı bir yerel yönetim söz konusu değildir. Bazı kaynaklarda her bir şehrin devlet gibi tanımlanması, bugünkü anlamda devlet olarak yorumlanmamakta; o döneme ait bir tanımlama olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan Batı'da gelişmiş site devleti ve sonraki aşamalarda ortaya çıkan komün hareketi ile benzerlik bulunmamaktadır.

Çalışmanın konusu açısından son olarak, şehir beylerinin altında şehrin güvenlik, asayiş ve diğer hizmetlerini yürüten görevliler olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu görevlilerin unvanı, statüsü, işi gibi hususlardaki bilgilere gelecekte ulaşılmış olacağı beklenmektedir.

Kaynakça

- Ahmedova, A. (2023). Eski Uygur metinlerinde unvanlar. İçinde B. Bayram, C. Yavuz & M. Moldecheva (Ed.), *X. Uluslararası Türkoloji kongresi bildiriler kitabı* (ss. 727-742). Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2002). Eski Türk şehirleri ve Semerkant. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 303-311.
- Baykara, T. (1975). Eski Türk iktisadi hayatı ve şehir. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (6), 75-104.
- Baykara, T. (2002). Türk tarihi ve şehir: Türklerde yerleşik hayat, *Yeni Türkiye*, (45), 421-438.
- Baykara, T. (2022). Türklerde tarih boyunca şehir ve medeniyet. İçinde U. Özçelik, Ş. Çavuş & U. C. D. İmamoğlu (Ed). *Uluslararası medeniyet, şehir ve mimari sempozyumu bildirileri* (ss. 37-42), Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Baykuzu, T. D. (2009). Bir Hun başkenti: T'ung-Wan Ch'eng. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 110-126.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu öncesi Türklerde şehir ve mimarlık*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çandarlı Şahin, A. (2023). Eski Türklerde şehir kültürü. *Mavi Atlas*, 11(2), 306-320.
- Çınar, S. (2016). *Sirderya boyundaki IX-X. yüzyıllarda Oğuz şehirciliği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hitit Üniversitesi.
- Diamond, J. (2018). *Tüfek, mikrop ve çelik*. Pegasus Yayınları.
- Deniz, B. (2008). Batı Göktürklerin başkenti: Miñ Bulak. *Karadeniz*, 1(1), 95-125.
- Ergüven, İ. H. (2011). *Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi (VII. yy) metin çevirisi ve değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi.
- Esin, E. (1968). Orduğ. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (10), 135-215.
- Kalkan, E. (2012). İvolga örneğinde Hun kent kültürüne genel bir bakış. *Türkbilig*, (24), 1-19.
- Kerimova, R. (2002), Hun İmparatorluğu ile Çin'in Doğu Türkistan mücadelesi. İçinde H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler* (ss. 1143-1152), Cilt: I, Yeni Türkiye Yayınları.
- Odabaşı, Z. (2019). Türk devletlerinde kullanılan unvanlar. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 165-192.
- Öcal, S. (1983). Türklerde yerleşim ve ilk Türk şehirleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (23), 101-138.
- Ögel, B. (2000). *Türk kültür tarihine giriş I - Türklerde köy ve şehir hayatı* (4. baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları* (4. baskı). Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Scott, J. C. (2023). *Tahıla karşı* (5. baskı). Koç Üniversitesi Yayını.
- Sümer, F. (1984). *Eski Türklerde şehircilik*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Şeşen, R. (2020). *İslam coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri* (4. baskı). Bilge Kültür Sanat Yayını.
- Taşagıl, A. (2012). Türkistan. İçinde *TDV İslam ansiklopedisi* (Cilt:41, ss. 556-560). TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayını.

- Taşagıl, A. (2015). İslam öncesi Türklerde çevre ve şehircilik. İçinde *Osmanlı imparatorluğunda çevre ve şehir* (ss. 31-36). İstanbul Medeniyet Üniversitesi ve T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Taşagıl, A. (2018). *Göktürkler I, II, III*. (3. baskı). Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Uzunkaya, U. (2014). Uygur sivil belgelerinden hareketle Uygurlarda yerleşik yaşam ve bununla ilgili söz varlığına dair. *Türkbilig*, (27), 41-58.
- Ünal, T. (1974). Eski Türklerde şehir ve şehircilik. *Türk kültürü*, (135), 171-178.
- Von Gabain, A. (1944). Köktürklerin tarihine kısa bir bakış. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(5), 685-696.
- Yıldırım, K. (2013a). Eski Türklerde şehir yapısı ve kültürü üzerine bazı değerlendirmeler. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 81-89.
- Yıldırım, K. (2013b). *Çin kaynaklarında Türkistan şehirleri*. Ötüken Yayını.
- Yıldırım, K. (2018). Türk şehir tarihinin kaynağı olarak duvar. *İRTAD*, (1), 1-9.

Makale Bilgi Formu

Yazar Onayı: Makale tek yazarlıdır. Yazar, makalenin son halini okuyup onaylamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Telif Beyanı: Yazar dergide yayınlanan çalışmasının telif hakkına sahiptir. Bu çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.